

**ESKİ TÜRK YAZITLARINDA
YANLIŞ YORUMLANAN BİR KELİME ÜZERİNE***

**Talat TEKİN
Çev. Erdem UÇAR****

Eski Türk mezar yazıtları üzerine imdiye kadar birçok bilim adamı tarafından ayrıntılı çalışmaları yapılmıştır. Ancak, yazıtların düzeltilen metinlerinde hâlâ tatmin edici açıklamalar bekleyen, anlaşılmayan ve problemliler noktalar mevcuttur. Bu durum, kısmen yazıtların güvenilir kopyalarının veya net foto raflarının mevcut olmamasından, kısmen de bazı yanlış okumalardan, daha doğrusu farklı yerlerde bulunan mevcut harf gruplarından kaynaklanmaktadır.

Radloff'un yazıtlar hakkındaki ilk eserinin ardından, Vilhelm Thomsen birçok düzeltme yaptı. O dönemden bu yana, Eski Türk yazıt metinleri Hüseyin Namık Orkun ve S. A. Malov tarafından iki kez basıldı. Hem Orkun hem de Malov, yazıtların okunmasında bazı düzeltmeler yaptı, ancak yine de, özellikle Malov'un "Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov" (Moskova-Leningrad 1952) eserinde, eski dönemdeki okuma yanlışlıklarının bazıları devam ettirilmiştir.

Bu yanlış yorumlanan kelimeler arasındaki nadir harf grupları olan bilhassa önemli biridir. Bu harf grupları sırasıyla, imdiye kadar ve ekinde okundu. Bence, bunlar ve ekinde okunmalıdır. Böyle okunması için bazı gramatikal deliller var ve ben delilleri, bu harf gruplarının önceden yanlış okunduğunu göstermesi bakımından yeterli buluyorum. Makalemden, problemliler harf gruplarının okunuşunu tartışmayı ve delilleri ortaya koymayı planlıyorum. Ancak konuya geçmeden önce, kelimesinden ve kelimenin acıma ünlemi olarak Orta Türkçe ve modern Türk dillerindeki kullanımdan bahsedeceğim.

Bilindiği üzere Orta Türkçe'de ortak bir acıma ünlemi vardır. Bu ünlem 'dir. Kâ garî sözlükte kelimedenden bahseder. O, kelimeyi Arapça kelimesinin tercümesi olarak verir ve kullanımını şöyle örnekler: ¹ "Yazık! Onun gençli!" (Atalay Çevirisi, C. I, s. 143) Kâ garî'de kelime (C. II, s. 188) ve (C. III, s. 51) ekinde iki kez geçer.

Bu ünleme ayrıca Kutadgu Bilig'te de karşılaşıyoruz. Kelime eserinde (=) ekinde yer alır. Yusuf Has Hacib bu ünlemi, özellikle gençli ve ya lılı hakkında az da olsa kullanıyor:

* "On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions, UAJb 35, 1964, p. 134-144". Talat Tekin'in sadece İngilizce olarak kaleme aldığı bu makale Runik harfli metinler üzerine çalışmalar için hâlâ değerini koruması nedeniyle Türkçeye çevirmeyi uygun gördük.

** Araştırma Görevlisi. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü. merdemu@gmail.com, merdemu@hotmail.com.

¹ Atalay, ekinde okuyor ki yanlışlıktır.

"Yazık! Nerede bu gençlik? Nereye gitti?"
(Arat I, s. 644, beyit 6524), "Yazık! Onu
bo yere sarf ettim." (beyit 6527), "Ne
yazık! Hayatı bo yere sarf ettim." (s. 645, beyit 6533)
Aynı eserde, 'in (muhtemelen I. ahıs iyelik ekli) daha uzun
ekli olan (=) kelimesinin aynı i levde kullanıldı ını gö-
rürüz:

. "Yazık gençli ime, gençli ime yazık! Ben seni tutmasını bil-
medim, çok çabuk elden kaçırdım." (s. 644, beyit 6522)

ünlemi XII. yüzyıldan kalma dinî ve ahlakî nitelikli
Atabetü'l-Hakâ'ik'de geçer: ² "Yazık! Hani
insanlık, nereye gitti?" (Arat, s. 72, satır 386) Buradaki birkaç örnek,
kelimenin Orta Türkçede, özellikle Karahanlıcada ve Ka gar A zında
acıma ve merhamet ünlemi olarak kullanıldı ını göstermesi bakımın-
dan yeterlidir. C nüshasında eklinde yazılmıştır.

Ça ataycada nadiren acıma ünlemi olarak kullanılmıştır.
Bunun yerine yabancı kökenli , , ve di er ün-
lemler kullanılmıştır, ama kelime asla konu ma dilinde kaybolmamıştır.
Örne in, Ça atay edebiyatının son temsilcilerinden olan Özbek airi
Furkat (1858-1909) bu ünlemi öyle kullanıyor:

ésiz kim bizni ötmi han u békler
kéçip 'i ratda z yi' ubh u mı
kétirmey yanığa bir ahl-i d ni ³

Modern Türk dillerinde kelimesi acıma ünlemi olarak yal-
nızca **-gine** (Eski Türkçe küçültme ve kuvvetlendirme eki **-kîña/-**
kiñe) ekinin de ya adı ı Özbekçede, özellikle olarak korun-
muştur.

Bu kısa giri ten sonra, imdi problemlı harf gruplarının yorum-
larına geçebiliriz.

1. s²iza~s²za = s²ize

Bazı eski Türk mezar yazıtlarında yer alan ve harf
grupları imdiye kadar eklinde okundu ve **siz** zamirinin datif
ekli ekli olarak yorumlandı. İlk olarak belirtmeliyiz ki bu dü ünçe
tartı maya çok açıktır. Tabii ki bu harf grupları eklinde okuna-
bilir, ama bu yazıtların ait oldu u tarihî dönem dikkate alınınca ve
morfolojik olarak meseleye yakla ılınca kelimenin zamirinin datif-
li ekli olmadığı anlaşılabılır. Bu dönemde datif eki **-ga/-ge~ka/-ke**
eklinedir ve Eski Türkçede ahıs zamirlerinin datif ekilleri

² C nüshasında eklinde yazılmıştır.

³ Bu örne i Profesör J. Eckmann'a borçluyum. Makalenin ilk eklini önceden oku-
yup hemen hemen büyük bir bölümünü kabul etti im tavsiyelerde bulunarak ba-
na yardımcı olan Andreas Tietze'ye de te ekkür ederim. Ayrıca W. J. Grisworld'a
ngilizcemdeki problemlı yerlerde etti i yardımlarından dolayı te ekkür bir borç
bilirim.

ve
5 eklindedir. 4~ ve zamirlerindeki datif eki
standart ekil -ge'dir ve özellikle
ve kelimelerinde görülmektedir.
Ancak bazı örneklerde, -ga/-ge yerine -a/-e görüyoruz. Örneğin,
"ka anıma", "küçük erkek karde ime", "o -
luma", ama bu eklerin Eski Türkçede⁶ yalnızca teklik I. ahıs iyelik
ekinden sonra ve nadir olarak kullanıldı na dikkat etmek gerekir.
imdi, e er problemlı kelimenin kökü zamiri ise, o halde
tahmin edilen ekil ya ya da olacaktır.

İkinci olarak, bir an için eklinin do ru oldu unu dü üne-
lim. Bu durumda bile kelimenin metin ba lamında di er kelimelerle
sentaks bakımından uyumadı nı görebiliriz.

Bunu Minusinsk yazıtından bir örnekle göstermek istiyorum:

(Minusinsk, d, 2) Bu
satırdan açık olarak anlaşılmaktadır ki 7 özne ve
yüklemlı tam bir cümledir, kalan kısım ise bir cümle de ildir. E er
kelimesi hem hem de 8 kelimesini kar ılıyor olsay-
dı, sentaks bakımından iki kelime arasında de il de, daha sonra
yer alması gerekirdi. E er böyle de il de sadece kelime-
sini kar ılıyorsa, o halde kelimesi ile yüklem arasındaki sen-
taktik ba lantı ne olacak? Problemlı kelimenin ile herhangi bir
ili kisinin olmadı ı açıktır. Bütün satırı u ekilde okuyorum:
"Benim büyük adım Öz
Togdı. Çocuklarım, yazık! Kadınım! Biz ayrıldık. (birbirimizden)"

4 Bu ekil Tonyukuk'da vardır.

5 "de ekli Yenisey Yazıtlarından
alınmıştır ve tartışılmalı bir ekildir.

6 A. von Gabain aynı eki "ülken, ilin" kelimesinin datifli ekli olan kelime-
sinde de görüyor. (Alttürkische Grammatik, s. 98) Bu ekiller -ga/-ge datif ekinin
daha eski ekillerinden geli mi olmalıdır. Böyle bir geli meyi
Eski Türkçe döneminde de görüyoruz: (Uybat I, sol, 2 ve Minusinsk,
c. 1) Ayrıca bu ekiller Arat'ın belirtti i gibi yeni bir telaffuz kuralının sonucunda
meydana gelmi olabilir. (Atebetü'l-Hakâyik, s. 111) Biz bir kelimedede bulunan iki
ünsüzün tek ünsüz olarak telaffuz edildi ine dair net örneklere sahibiz:
"gönderdi".

7 Malov, eklinde okuyor. (EPT, s. 78) t¹ yerine t² yazılması olsa
bile bu grubu olarak okuyabiliriz. (t, Altın Köl II, 1 ve Ulukem Ka-
rasu, ön, 2) Ayrıca ahıs isimlerinde ikinci unsur olarak ekli Türkçede ol-
dukça yaygın:

8 Malov, kelimeyi okuyor. (EPT, s. 78) Yazıtın el yazısı ile kopyası Malov tara-
fından yayımlandı. İlk harf orada b²'dir. Bu sebeple Orkun, Malov'un okuyuşunu
kabul etmiyor ve harf grubunu "biçim, ekil" olarak okuyor. (ETY, III, s. 97)
Bu kelime buraya pek uygun gözüküyor. Bunların anlamsız oldu u ve kelime-
nin "karım" okunması gerekti i açıktır.

Bu morfolojik ve sentaktik delillerin yanında Minusinsk yazıtında (satır 1) kelimenin başındaki ünlünün yazılı olduğu da bizim okuyumuzu destekliyor.

Gramatikal deliller dikkate alınarak, iki harf grubu eklinde okunabilir ve "Ne yazık! Vah!" olarak çevrilebilir.

2. s²izm~s²zm = sizim, s²zma~s²za = sizime

Yazıtlarda birçok kez geçen ve harf grupları genellikle eklinde okunmuş ve eklinin datifli ekli olarak dü ünlü tür. ve harf grupları eklinde de okunabilir ve bu konuda Malov'un dü üncesi kabul edilebilir. Morfolojik açıdan meseleye yaklaşıncaya, yapısında yanlışlık yok, ama semantik açıdan böyle bir yapı anlamsız ve biraz zorlama, en azından olağın dışında bir görünüm arz ediyor. Ayrıca, ve kelimeleri metin başlamasında birbiriyle anlam bakımından uygunluk göstermiyor. Bunu birkaç örnekle göstermeye çalışalım.

Minusinsk yazıtının birinci yüzündeki ilk satır (Malov'un okuyumunu kullanıyorum) başındaki gibidir:

Malov, satırı

eklinde okuyor ve "Yüz er, akrabalarım, size yüz erime, yürekli milletime, iyi baba" (Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov, Moskova-Leningrad 1952, s. 76) Buradaki tek fiil, emir ekilli - (< -) "katlanmak, dayanmak" fiilidir. İmdi, e er harf grubu ve kelime de kelimesinin datifli ekli ise ve Malov'a göre de datifli ekil ise, o halde datifli eklin fiili nerede ve bu özneye nasıl bağlanıyor? Ayrıca, bu pasajda - fiilinden önceki kelimesinin ilevi nedir? E er biz Malov'un yorumunu kabul edecek olursak burada, başlantısız parçalardan başka bir şey elde edemeyebiliriz. Burada ve diğer yazıtlarda kullanılan ifadeler alakasız ve tutarsız olmamalı. Aslında buradaki ve ve eklinde olmalıdır ve datifli ekil de il, hitaplı ekil olmalıdır. Ben satırı öyle okuyorum:

"Yüz er akrabalarım, yazık! Yüz bin milletim! Yazık! Dayan, milletim, iyi ..."

Kinci örnek Uyug Turan yazıtının ön yüzündeki ikinci satırdan:

. Bu satırın diğer satırlarla gramatikal ilgisi olmayan başımsız bir pasaj olduğunu biliyoruz. ⁹ kendi içinde tam bir cümledir. de aynı ekilde öyledir. kelimesine gelince bu kelimenin birçok yerde, burada olduğu gibi üzün-

⁹ Malov, "elli altın tokalı kemer" (EPT, s. 17) Bu yorum oldukça problemlidir. İlk olarak Malov'un dü ünlü ü gibi "elli altın" ifadesinin karışıklığı olarak anlamı ilamaz. Kinci olarak, biz (Elege, 5) ve (Oznaçennaya, 3) ifadelerine sahibiz.

tü ve acıma ünlemi olarak kullanıldı inı görüyoruz. Geriye kalıyor. E er önündeki cümlenin bir parçası olsaydı, fiilden önce yer alması gerekirdi, sonrasında de il. Bununla birlikte, bu yazıtta , , örneklerinde görüldü ü üzere datif eki her zaman **-ka/-ke** eklindedir. O zaman neden

Özetle, yukarıdaki delillere ve örneklere dayanarak, imdiye kadar , , ve ekinde okunan kelimelerin, aslında , , ve ekinde okunması gerektiği anlaşılabılır.

ve onun daha uzun ekli Eski Türk Yazıtlarında iki farklı ekinde kullanılmı tır: Birincisi, tek baına, ikincisi a/e ünlemleri ile beraber.

A aıda, eski Türk mezar yazıtlarında , ve ihtiva eden pasajlar liste halinde sunulmu tur. Örneklerde, Malov ve di erlerinden okuma bakımından ayrıldı m görülecektir, ama yeni yorumlar bu makalede ele alınmayacaktır.

A. esiz!

1. "O ulları Turgul ve Yelgek! Domuz yılında gittiniz. Yazık!" Ihe-Ashete, arka, 2-3)¹⁰

2. "Vah, ne yazık! Zavallı! Çok fazla gayretle ba ardınız." (khi-Khanin-Nur)

3. "Benim çocukluk adım t ve erlik adım Udun. Yazık!" (Talas I, 1)

4. "Adı Çur. Karısından, çocuklarından ve arkadaş larından ayrıldı m. Ne yazık! Genç bir dal gibi adam, yazık!" (Talas IV)

5. "Ogramı . Karım, çocuklarım, hısım akrabam, yazık!" (Talas V, 1)

6. "Yazık! Ah benim ülkem! Prensesim! Çocuklarım! Budunum! Ne yazık! Atmı ya ımda ayrıldım. (öldüm)" (Uyug-Tarlık, I)

7. ... "Ne yazık! Andız Or Beg. Vah yazık! Ülkeniz için ele geçirerek ... Vadi ve vadiler, yazık!" (Açura, ön, 3-4)

8. "Yazık! Vah, ne yazık! Görmedin... gözlerinle." (Açura, sa , 3)

9. "Yazık! Vah, ne yazık! Er iki o lu ile beraber öldü." (Uybat II, 5)

10 "Ülkeme doymadım. Yazık, ülkeme!" (Oya, arka, 1)

11. "Kara budunum! Dayan! Ülkeyi, devleti ve orduyu kaybetme. Yazık, vah! Ülkem ve Hanım!" (Elege , 7)¹¹

¹⁰ Sir Gerard Clauson-Edward Tryjarski. "The Inscription at Ikhe Khushotu", *Rocznik Orientalistyczny*, XXXIV/1, 1971.

12.

"Ülkem, yazık! ... Kömül budunum! ... Ne acı! ... Yazık! ... Kömülüm! Ne yazık!" (Kejilig-Hobu, 9)

13.

"Beyim, yazık! Erdemli i ile Hanından ayrılarak ebedî mutlulu a erdi." (Abakan, ön, 2)

14.

"Benim adım Töli Bilge. Ben ... On altı ya-
ımda evlendi im prenses, yazık! Sana doyamadım, sevgili kadını!"
(Abakan, sa ,1)

15.

"Erdemli ülkeme doyamadım ve öldüm. Ah
Tutuk a ! Ülkemde yat ve dinlen. Ne yazık! Ne üzücü!" (Abakan,
sa , 2)

16.

"Ben Bilge Terig, bey tarkan. Ne yazık! Ülkeme ve Hanıma doymadım."
(Elegest II, arka)

B. esiz e!

1.

"Öz yerim, kutsal ülkem, yazık! Ülkem ve Hanım! Kadın kölelerim ve karım!" (Minusinsk, a, 1)

2.

"er-dem için ... Ne yazık! Ne acı! Erdemim ya ı için." (Minusinsk, d, 1)

3.

"Er adım Öz Togdı. Çocuklarım, yazık! Kadını! Biz (birbirimizden) ayrıldık."
(Minusinsk, d, 2)

4.

" yiye doymadım. Yazık!" (Çakul

III, 2)

5.

"Alp kolum, erdem yüre im, yazık! Ne acı!" (Kızıl-Çıra II, 1)

6.

"Ülkem ve Hanım, yazık! Doyamadım. (sana) Güne ve ay, yazık! Ne acı!" (Kızıl-Çıra II, 3)

7.

"Ne üzücü! Fakir insan ve zengin mar, yazık!" (Abakan, arka, 1-2)

8.

"Ülkem, yazık! Çok akrabalarım ve arkada larım, yazık! Arkada larım, ne acı!" (Tuva III, 2)

¹¹ Talat Tekin. "Elegest (Körtle Han) Yazıtı", *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, 1995, s. 19-32. (Çev. Notu)

C. esizim!

1. "Ne üzücü! Prensesimden ayrıldım. Ne yazık! Güne ve aydan ayrıldım." (Begre, ön, 1)
2. "Ne yazık! Akrabam, ne üzücü!" (Hemçik-Çırgak, ön, 3)¹²
3. "Vadideki prensesim! Yazık! Ne üzücü!" (Kejilig-Hobu, 6)
4. "Ne korkunç! Yazık! Kömül (halkını) topladım ve önüme koydum. Yazık! (Dünyaya) doymadım." (Kejilig-Hobu, 10)
5. ... "Akrabalarım ve milletim, yazık! ... Da lar... öküz ve atlar, Ne yazık! Üzücü!" (Abakan, ön, 4)

D. esizim e!

1. "Vadideki prensesim, vadideki çocuklarım, yazık! Ne üzücü! Doymadım (size). Akrabalarım, yazık! Ayrıldım (sizden)." (Uyug-Turan, ön, 1)
2. "Altın oku belime ba ladım. Kutsal ülkeme doymadım. Ne yazık! Ne üzücü!" (Uyug-Turan, ön, 2)
3. "Hanım Töl Böri, kara budun, ünlü akrabam, yazık!" (Uyug-Turan, ön, 3)
4. "Yazık! Beylik gücümden ayrıldım." (Barlık I, 3)
5. "Ana vatanımdan ayrıldım. Ne yazık! Ne üzücü!" (Begre, araka, 1)
6. "Arkada larım, bin erim, yazık! Kasabalarım ve da larım, ne yazık!" (Hemçik-Çırgak, ön, 1)
7. "Büyük ve küçük akrabalarım, atlarım, yazık!" (Hemçik-Çırgak, arka, 2)
8. "Altmı sekiz ya ımda öldüm. Yazık!" (Hemçik-Çırgak, arka, 4)
9. "Yüz akrabam, yazık! Yüz milletim! Yazık! Üzücü! Dayan milletim, güzel ..." (Minusunsk, a, 1)
10. "Güçlü arkadaşalarım, yazık! Ayrıldım (sizden) Doymadım (size)." (Minusunsk, b, 2)

¹² Talat Tekin. "Hemçik-Çırgak Yazıtı", *Türk Dilleri Araştırmaları* 9, 1999, s. 5-15. (Çev. Notu)

11. "Vadideki prensesime ve çocuklarıma doymadım. Yazık!" (Çakul II, 2)
12. "Er adım Yaruk. Prens ben. Yirmi bir yaşımda gittim. Yazık ve üzücü!" (Çakul III, 1-2)
13. "Alp Uru u Tutuk ben. Vadideki prensesim ve iki oğlum! Yazık! Yalnız kızım! Akrabalarım ve arkadaşlarım! Ayrılıp gittim (sizden)." (Çakul IV, 1-2)
14. "Kutsal ülkeme ve onun başındaki Beye doymadım. Yazık! Ben kırk yaşımıda kaçtım. (öldüm)"(Çakul IV, 1-2)
15. "Kutlug Çiğ i ben. Güçlü dümandan [... Er öldürdüm] Kara budunum! Yazık! Ülkem! Yazık!" (Çakul VII)
16. "Yaşım kırk iki. Doymadım (dünyaya) ... Yazık! Doymadım ..." (Çakul IX, 3)
17. "Vadideki prensesimden ayrıldım. Yazık!"(Oya, ön, 2-3)
18. "Küç Kül Tutuk. Yazık! Ayrıldım (öldüm). Ülkem ve Hanım! Yazık! Ayrıldım (sizden)." (Oznaçennaya, ön, 2-3)
19. "Vadideki prensesim! Yazık! Ne üzücü! Vadideki oğlum! Yazık!" (Elege , 1)
20. "Gökteki güne ve aydan ayrıldım. Yazık! Ülkemden ayrıldım" (Elege , 3)
21. "Ülkeme ve hanıma doymadım. Yazık! Hanımdan ve ülkemden ayrıldım. Yazık!" (Elege , 4)
22. "Sıkıntı bana ... Hızlıca. Öldüm. Yazık!" (Elege , 11)
23. "Çocuklarımdan ayrıldım. Yazık!" (Ulug-Kem-Karasu, ön, 1)
24. "Yasını tut! Yüzünü yırt! ... Gözyaşını dök! Yazık!" (Kızıl-Çıra I, 6)
25. "Yazık, akrabalarım! Yoldayım. Kaçan geyikten daha hızlıyım." (Kızıl-Çıra II, 2)
26. "Akrabalarım! Yazık! Ayrıldım. Ne üzücü!" (Kızıl-Çıra II, 5)

27.

"Altmı bir ya ımda gökteki güne ve aydan ayrıldım. Yazık!" (Kejilig-Hobu, 5)

28.

"Ülkem, yazık! Ana vatanım, yazık!" (Kejilig-Hobu, 6)

29.

"Akrabalarım, yazık! Çocuklarım, ya-